

Gönderim Tarihi: 28.01.2023

Kabul Tarihi: 05.05.2023

KUTADGU BİLİĞ'İN 4769. BEYTİNDE GEÇEN TÛT SÖZCÜĞÜ ÜZERİNE

Upon the Word Tût Attested in the 4769th Couplet of the Kutadgu Bilig

Hülya YILDIZ

Dr. Öğr. Üyesi; Anadolu Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
hkoprulu@anadolu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-1496-1617

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Bu çalışmanın amacı Kutadgu Bilig'in 4769. beytinin ikinci dizesinde geçen tût sözcüğü üzerine yeni bir anlamlandırma önerisinde bulunmaktadır. Dizedeki tût sözcüğünün 'dut' şeklinde anlamlandırıldığı çalışmada Karın todğuça yê kamug yêm içim/Kerek arpa yür tût todurgu açım beytinin tümü "Bütün yiyecek ve içecek(leri) karın(ın) doyacak kadar ye/Açlığını doyumak (için) arpa, darı ve dut gereklidir" olarak yorumlanmaktadır. Bu yorumdan hareketle tût 'dut' sözcüğünün yeni bir veri olarak Kutadgu Bilig'in söz varlığına eklenmesi önerilmektedir. Çalışma dört bölüm olarak düzenlenmiştir. Giriş başlığını taşıyan birinci bölümde Kutadgu Bilig ile ilgili belli başlı çalışmalara yer verilmekte ve makalede ele alınacak sorun üzerinde durulmaktadır. İkinci bölümde, 4769. beyitle ilgili geçmiş okuma ve anlamlandırma çalışmalarından bazıları sorgulanmaktadır. Üçüncü bölüm, yeni bir anlamlandırma önerisinin okuyucunun dikkatine sunulduğu bölümdür. Dördüncü bölüm olan sonuç bölümünde elde edilen bulgular özetlenmektedir. Son olarak, beşinci bölümde makalenin geniş İngilizce özeti yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Karahanlı Türkçesi; Kutadgu Bilig; 4769. Beyit; tût sözcüğü; okuma önerisi.

Abstract

This paper focuses on the 4769th couplet of the Kutadgu Bilig text and provides a new interpretation on the word tût which is attested in the second verse. In this study, the word tût is interpreted as 'mulberry' and the couplet Karın todğuça yê kamug yêm içim/Kerek arpa yür tût todurgu açım is translated as "Eat all foods and drinks only enough to fill the belly/ To satisfy my hunger barley, millet, mulberry are necessary". Based on this interpretation, it is emphasized that the word tût 'mulberry' should be included to Kutadgu Bilig's vocabulary as a new data. The paper is organized as follows: Section 1 is Introduction. In Section 2, the main translations of the 4769th couplet of the text will be dealt with respectively. In section 3, a new interpretation of the second verse of the mentioned couplet will be provided. The findings of the study will be handled in Section 4, Conclusion. Finally, the Summary of the article will be made in Section 5.

Keywords: Karakhanid Turkish; The Kutadgu Bilig; 4769th couplet; the word tût; reading proposal.

1. GİRİŞ

İslami dönem Türk edebiyatının en eski eseri olan Kutadgu Bilig, bilindiği üzere, 1069 yılında Balasagunlu Yusuf tarafından

aruzun *feûlün feûlün feûlün feûl* vezniyle yazılmış didaktik bir mesnevidir. Yazılışından yüzyıllar sonra, 1796'da Herat, 1869'da Kahire, 1913'te¹ Fergana nüshalarının bulunmasıyla Türkoloji ve Türk dili tarihi çalışmalarının odak noktalarından biri hâline gelen eser, nüshaların bulunmaya başlandığı yıllardan itibaren yalnızca Türkoloji alanında değil, pek çok farklı disiplinde de sayısız araştırmaya konu olmuştur. Günümüze gelindiğinde Kutadgu Bilig üzerine çeşitli Türk ve dünya dillerinde yapılan incelemeler başlı başına bir külliyat hâlini almış olup konuyla ilgili pek çok bibliyografya çalışması dahi bulunmaktadır². Hiç kuşkusuz farklı dillerdeki bütün bu yayınlar KB metninin doğru anlaşılmasına, metnin doğru anlaşılması ise kaynak dilden hedef dile yetkin çevirilerin yapılmasına istinaden mümkün hâle gelmiştir.

Literatürde, Eski Doğu Türkçesi döneminin son kolu olan Karahanlı Türkçesiyle kaleme alınan Kutadgu Bilig'in doğrudan kaynak dilden hedef dile çok az çevirisi vardır. Bunlardan ilki, Vámbéry'nin (1870)³ Uygur harfli Viyana (Herat) nüshasından yaptığı Almanca çeviridir. Bu çalışma Viyana nüshasının tam bir çevirisi olmayıp Kutadgu Bilig'in çeşitli bablarından alınmış beyitleri içermektedir. İkincisi, Radloff'un 1910'da gerçekleştirdiği⁴, Viyana ve Kahire nüshalarına dayalı metin transkripsiyonu ve Almanca çeviridir⁵. Radloff bu yayında Kahire nüshasının da Viyana nüshasının

¹ 1913'te Zeki Velidi Togan tarafından Fergana vilayetinin Nemengan şehrinde bulunduğu için Fergana nüshası adıyla anılan bu nüsha, I. Dünya Savaşı'nda kaybolduktan sonra 1925'te Özbek edebiyatçısı A. Fıtrat tarafından tekrar bulunmuştur.

² Uçar'a (2015: 63) göre Kutadgu Bilig ile ilgili dokuz bibliyografya çalışması bulunmaktadır. Bunlara Teres de (2009) dâhil edilebilir.

³ Bu yayın esasen İslamî dönem Arap ve Uygur harfli metinlere yer veren bir eser olup eserin ağırlık noktası Kutadgu Bilig'dir (Ölmez, 2004: 103).

⁴ 1890'da Herat nüshasının matbu harfli tıpkıbasımını yapan Radloff, 1891'de yayımladığı Kutadgu Bilig'le ilgili ikinci eserinde her ne kadar 'Der Text in Transcription' (Transkripsiyonlu Metin) alt başlığını kullanmış olsa da Kutadgu Bilig'in transkripsiyonlu metnini ancak 1910'da yayımlamıştır.

⁵ Ölmez'in verdiği bilgiye göre bu yayın metnin asıl yazıldığı dönemden uzak olarak, çağdaş Altay lehçelerinin ses özelliklerine göre hazırlanmış olup bugün için kullanılamaz bir çalışmadır (2004: 105).

da tam bir çevirisini sunmamış; Kutadgu Bilig'in ilk 95 sayfasını Kahire nüshasından, 96-185. sayfalarını Viyana nüshasından almıştır.

Kutadgu Bilig'in doğrudan kaynak dilden hedef dile çevrildiği, her üç nüshanın da karşılaştırmalı olarak ele alındığı ilk bütünlüklü transkripsiyon (1947) ve çeviri (1959) çalışması bilindiği üzere Arat'a aittir. Arat'ın Kutadgu Bilig transkripsiyonu ve Türkçe çevirisi, metnin Özbekçe, Çağdaş Uyгурca, Azerice gibi çeşitli Türk dillerine ve İngilizce, Rusça, Çince gibi farklı dillere yapılan çevirilere de kaynaklık etmiştir.

Arat, şiir olarak kaleme alındığı için kendine özgü bir söz dizimiyle kurulmuş olan Kutadgu Bilig metninin çevirisini düzyazıyla yapmıştır. Bunu yaparken metne çok büyük ölçüde bağlı kalmış; ancak bunun çeviride anlaşılmağına yol açacağını gördüğünde metinden biraz ayrılarak serbest çeviri yapma gereğini duymuştur⁶ (Tezcan, 1981: 25). Arat'ın bu 'serbest' denebilecek çeviriyi yaparken kimi beyitlerde geçen, o dönem için anlamlandırılmakta zorlandığı sözcükleri atladiğı olmuştur. Ancak kimi zaman da bu makalede değinileceği üzere, aslında iyi bilinen bir sözcüğü gözden kaçıran Arat, bunu çeviriye yansıtamamıştır.

Bu çalışma Arat'ın Kutadgu Bilig'in üç nüshasını karşılaştırarak yayımladığı 6645 beyitlik metnin 4769. beytinin ikinci dizesine odaklanmakta ve bu dizide geçen *tūt* sözcüğünün 'dut' şeklinde anlamlandırılabilmesine dikkat çekmektedir.

İnceleme beş bölüm olarak düzenlenmiştir. Giriş bölümünde Kutadgu Bilig'le ilgili belli başlı çalışmalara yer verilmekte ve makalede ele alınacak sorun ortaya koyulmaktadır. İkinci bölümde, 4769. beyitle ilgili geçmiş okuma ve anlamlandırma çalışmaları üzerinde durulmaktadır. Üçüncü bölümde yeni bir okuma ve anlamlandırma önerisi okuyucunun dikkatine sunulmaktadır. Dördüncü ve son bölüm elde edilen bulguların özetlendiği sonuç bölümüdür. Beşinci bölümde makalenin İngilizce özeti yer almaktadır.

⁶ Literatürde Kutadgu Bilig'in Arat tarafından yapılan çevirisinin üslubu ile ilgili farklı görüşler de vardır. Örneğin Ergin ve Dilaçar'a göre Arat'ın çevirisi sözlüksel olmaktan çok anlamsal yani serbest bir çeviridir (bk. Tezcan, 1981: 25).

2. KUTADGU BİLİĞ'İN 4769. BEYTİNİN FARKLI YORUMLARI

Kutadgu Bilig'in bugüne kadar yapılmış bütün çevirilerine ulaşmak ve bunların tümünü değerlendirmek mümkün olmasa da incelemenin bu bölümünde Kutadgu Bilig'in Arat (1947) yayınına göre 4769. beytinin belli başlı çalışmalarda ne şekilde çevrildiği üzerinde durulacaktır. Söz konusu beyit, KB'nin Viyana nüshasının 135. sayfasının 7.; Fergana nüshasının 343. sayfasının 9.; Kahire nüshasının 282. sayfasının 11. beytine denk gelmektedir. Beytin yer aldığı 67. bâbın adı, "Odgurmuş Ögdülmişke Dünyadın Yüz Ewrüp Barıña Tapı Bolmakın Ayur" şeklindedir. Vámbéry'nin (1870) çalışması 4769. beytin yer aldığı kısmı içermediği için değerlendirmeler Radloff'tan (1910) başlayacaktır.

2.1. Radloff'un Almanca çevirisine (1910) göre

Radloff'un incelemesi, Vámbéry'nin o zamana kadar bulunmuş tek nüsha olan Herat (Viyana) nüshasıyla ilgili kısmî çevirisinden sonra yapılmış daha kapsamlı bir transkripsiyon ve çeviri çalışmasıdır. Eser Kahire ve Viyana nüshalarının ortak bir yayınıdır. Yukarıda da değinildiği üzere, Radloff bu kitapta her iki nüshanın da tam bir çevirisini sunmamış; Kutadgu Bilig'in ilk 95 sayfasını Kahire nüshasından, 96-185. sayfalarını Viyana nüshasından almıştır. Transkripsiyonlu metin ve Almanca çevirilerin karşılıklı iki sütun hâlinde düzenlendiği çalışmada, Viyana nüshasındaki eksiklikler ise Kahire nüshasından tamamlanmıştır⁷.

Radloff'un incelemeye konu olan 4769. beyti *Karın totkuça yä kamuk yäm içim/ Käräk arba yor tut, todurgu açım* okuyup "Bis der Magen satt ist, geniessse Speise und Trank / Nimm die genügend Menge Gerstenbrei, sie stillt den Hunger!" diye anlamlandırdığı görülmektedir (1910: 405). Bu Almanca çeviri Türkçeye "Mide doyuncaya kadar yemekten ve içmekten zevk al / Yeterli miktarda arpa lapası ye, bu açlığı giderecektir!" şeklinde aktarılabilir.

Radloff dipnottaki açıklamada beyitteki *açım* sözcüğü üzerinde durmaktadır. Radloff'a göre *aç-* 'acıkmak' fiilinden *-(I)m*⁸ ekiyle türemiş bir isim olan bu sözcük 'açlık' anlamında iken, sözcüğün yapısı *aç+ım* şeklinde de düşünülebilir ki bu durumda sözcük 'aç olanım' anlamına gelir. Bu

⁷ Viyana nüshasını tamamlayan eksik kısımlarda Arap harfli orijinal metnin transkripsiyonu değil, sadece Arap harfli matbu dizgisi verilmiştir.

⁸ Radloff buradaki *aç-ım* 'açlık' biçimini beyitteki *yê-m* ve *iç-im* sözcüklerinin türetimiyle kıyaslamaktadır.

yorumdan anlaşılacağı üzere, Radloff *a:ç* sözcüğünün Eski Türkçede ‘açlık’ anlamına da geldiğini dikkate almamıştır. Radloff ayrıca transkripsiyonu hatalı **arba* sözcüğünü ‘Gerstenbrei’ (arpa lapası) olarak çevirmiş; *tut* sözcüğünü ve yine hatalı okuduğu **yor* sözcüğünü çeviriye dâhil etmemiştir.

2.2. Arat’ın Türkçe çevirisine (1959) göre

Kutadgu Bilig’in her üç nüshasının karşılaştırmalı ve bütünlüklü olarak ele alındığı ilk yayın Arat yayınıdır. Arat *Karın todguça yi kamug yim içim / Kerek arpa yür tut todurgu açım* (1947: 477) şeklinde transkribe ettiği 4769. beyti “Her yiyecek ve içecekten ancak karnı doyuracak kadar yemeli; içinde ister arpa ister darı olsun, bu da benim karnımı doyuracaktır.” (1959:344) şeklinde anlamlandırmıştır. Bu çeviride ilk dize günümüz Türkçesine bire bir aktarılmıştır.

Arat’ın ikinci dizedeki *arpa* ‘arpa’ ve *yür*⁹ ‘darı’ sözcüklerini de doğru okuyup çevirisine dâhil ettiği; dizedeki *todurgu açım* ‘karnımı doyuracaktır’ ibaresini biraz serbest bir üslupta çevirdiği anlaşılmaktadır. Arat’ın hazırladığı notlara dayanan Dizin’de *aç* maddesi altında 4769. beyit de vardır (bk. Eraslan vd., 1979: 1). Ancak sözcük burada sadece “aç, doymamış, aç gözlü” anlamıyla listelenmiştir. Oysa yukarıda da belirtildiği üzere, *aç* sözcüğü Eski Türkçede hem ‘aç’ hem ‘açlık’ anlamlarına gelir ve sözcük 4769. beyitte soyut ‘açlık’ anlamıyla kullanılmıştır. Arat’ın çalışmasında ikinci dizedeki *tut* sözcüğünün çeviri dışı bırakıldığı görülmektedir. Ancak Dizin’deki *tut-* (Eraslan vd., 1979: 472) maddesinde bu fiilin sıfır morfemli 2. tekil kişi emir çekimine girmiş *tut!* şekli için 4769. beyite de yer verilir. Buna göre, çeviriye dâhil etmese de Arat’ın beyitteki *tut* verisini *tutmak* fiilinin 2. tekil kişi emir çekimli biçimi olarak anladığı ortaya çıkmaktadır.

2.3. Drevnetyurkskiy slovar’’daki Rusça çeviriye (1969) göre

Nadelyaev vd.’nin (1969) hazırladığı *Drevnetyurkskiy slovar’’* da (DTS) Eski Türkçenin söz varlığı için yararlanılan temel başvuru kaynaklarından biri Kutadgu Bilig’dir. DTS’de Kutadgu Bilig’in Rusça çevirisi genellikle Arat, kimi kez de Radloff yayınına bağlı kalınarak yapılmıştır (Tezcan, 1981: 26). Bu yayında 4769. beyit, *yür* ‘proso’ (darı) maddesi altında, Fergana¹⁰ nüshasından örneklendirilmiş ve *Karın todguça ye kamug yem içim / Kerek arpa yür tut* “Vsyakuyu pişçu i vsye napitki yeş’

⁹ Tezcan KB’deki sözcüğün, Eski Uygurca metinlerde geçen *üyür* ‘darı’nın önses ünlüsünü yitirmiş biçimi olduğunu belirtmiştir (1981: 77).

¹⁰ Sözlükteki QBN kısaltmasında N harfi, Nemengan (Fergana) nüshasını ifade eder.

(i pey) do nasışçeniya / Esli nado, derji yaçmen' ili proso” (1969: 286) şeklinde Rusçaya çevrilmiştir. DTS’de ikinci dizedeki *todurgu açım* ibaresine yer verilmediği, beytin *tut* sözcüğü ile bitirildiği görülmektedir. “Tüm yiyecek ve içecekleri doyuncaya kadar ye (ve iç) / Gerekirse, arpa veya darı tut.” anlamına gelen bu kısmî çeviriye göre *tut* verisi Rusçada *tutmak* (*derjat*) fiilinin 2. tekil kişi emir çekimi olan *derji* ile karşılanmıştır¹¹.

2.4. Kerimov’un Özbekçe¹² çevirisine (1971) göre

Kutadgu Bilig’in Kayum Kerimov tarafından yapılmış, ilk Özbekçe çevirisidir. 1971 yılında Taşkent’te basılan bu çalışma, Kutadgu Bilig’in yalnızca Fergana (Nemengan) nüshası temel alınarak yapılmış olması bakımından ilktir. 964 sayfalık çalışmada hem transkripsiyonlu metin hem çeviri yer alır. Bu çalışmanın ikinci baskısı ise 1972’de yapılmıştır¹³.

Makalede üzerinde durduğumuz beyit Fergana nüshasının 4665. beytidir. Beytin Kerimov tarafından yapılmış Özbekçe çevirisi *Xamma yeyiladigan, içiladigan (narsa)ni kârin toygunça ye / Xox arpa botka bolsin, açlıkni toydiriş kerak* şeklindedir (1971: 711). Özbekçe çeviriye göre beytin anlamı “Yenen ve içilen (şey)i karın doyacak kadar ye / Arpa, lapa olsun, açlığı doyurması gerekir” şeklindedir. Bu çeviride, beytin ikinci dizesinde geçen *arpa* sözcüğü Özbekçede *arpa* ‘arpa’, *yür* sözcüğü *botka* ‘lapa’ olarak anlamlandırılmıştır. Buna göre dizedeki *tüt* sözcüğüne ise *hâh* anlamının verildiği anlaşılmaktadır. Eski Türkçe *kak* ‘kurumuş şey (meyve, et, nehir vb.)’nin (Clauson, 1972: 608b) Özbekçe biçimi olan *hâh* sözcüğü ‘1. kuru; 2. çorak, kuru, çıplak; 3. cimri, pinti’ (Borovkov vd., 1959: 581) anlamlarına gelir. Kerimov’un çalışması ikinci dizedeki *a:ç* sözcüğünü ‘açlık’ olarak çevirmesi bakımından ilktir.

2.5. Clauson’un İngilizce çevirisine (1972) göre

KB’in 4769. beytinin kısmî bir çevirisi de Clauson’un *Etimolojik Sözlük*’ünde yer alır. Beytin ilk dizesinin herhangi bir madde başına dâhil edilmediği bu kaynakta ikinci dize *açım* (1972: 27a-b) maddesi altında verilir ve *kerek arpa yör tut todurgu açım* “or husk barley and take enough

¹¹ Nadelyaev vd.’nin bu yaklaşımı Arat’ın Dizin’inden kaynaklı görünse de aslında ondan bağımsızdır. Çünkü hem Arat *tüt* sözcüğünü 1959’daki çevirisine dâhil etmemiştir hem de Kutadgu Bilig’in Dizin’i DTS’den tam 10 yıl sonra, 1979’da yayımlandığı için Nadelyaev vd.’nin Dizin’deki veriden esinlenmesi olanaksızdır.

¹² Metne ulaşmada yardımını esirgemeyen meslektaşım Tümer Karaayak’a teşekkür ederim.

¹³ Makalede bu ikinci baskıdan yararlanılmıştır.

husked barley to satisfy you” şeklinde çevrilir. Bu çeviri Türkçeye “veya arpanın kabuğunu çıkarıp kendini doyumak için yeterince kabuksuz (harf. ‘soyulmuş’) arpa al” şeklinde aktarılabilir. Clauson burada *hapax* olarak nitelediği *açım* sözcüğünün KB’nin oldukça zor bir bölümünde geçtiğini, sözcüğün ‘the amount revealed by a single act of husking’ yani ‘tek soyma hareketiyle ortaya çıkan miktar’ anlamında gelebileceğini ve *aç-* fiilinden *-(I)m* ekiyle türemiş olabileceğini belirtmektedir.

Clauson’un beyitteki *yör* sözcüğüyle ilgili yorumu da oldukça ilginçtir. Yine *açım* maddesi dahilinde (1972: 27b) *yör-* fiiline gönderme yapan Clauson, ilgili *yör-* ‘fiziksel olarak ‘çözmek’; mec. ‘(bir rüyayı) yorumlamak, (bir öğretiyi) açıklamak’ vb.’ (1972: 955b) maddesinde ikinci dizinin *kerek arpa yör* kısmını ‘or husk barley’ yani ‘veya arpanın kabuğunu çıkar’ şeklinde anlamlandırır. Ayrıca beyitteki *tut* sözcüğü çeviriye ‘take’ şeklinde aktarıldığına göre Clauson’un da Nadelyaev vd. (1969) gibi bu veriyi *tutmak* fiilinin 2. tekil kişi emir çekimi olarak düşündüğü anlaşılmaktadır.

2.6. Dankoff’un İngilizce çevirisine (1983) göre

KB’nin ilk tam İngilizce çevirisidir. Dankoff çalışmasında Arat yayınına esas aldığı (1983: 33) ve sayfa kenarlarındaki sayılar dahil, orijinal metne yapılan tüm göndermeleri Arat’ın karşılaştırmalı yayınına göre düzenlediğini belirtmiştir (1983: ix). Bununla birlikte Dankoff bu çalışmada Arat’tan farklı okuduğu kısımları bir liste hâlinde okuyucunun dikkatine sunmuştur (bk. Ek 3).

Dankoff’un İngilizce çevirisi genel itibarıyla sözcüğü sözcüğüne değil, anlamsal bir çeviridir. Ayrıca çeviri manzum değil, mensur olarak düzenlenmiştir. İncelemeye konu olan 4769. beyit, 4765-4776. beyitlerin tek paragraf olarak çevrildiği bölümde geçer. Bu kısımdaki “You ought to eat only enough to fill the belly, though your food be barley and millet.” (1983: 196) cümlesi 4769. beytin çevirisi olup “Yiyeceğin arpa ve darı da olsa sadece karnını doyuracak kadar yemelisin.” anlamındadır. Dankoff’un yorumunda beytin ilk dizesinin bire bir çevrildiği görülmektedir. Beytin ikinci dizesindeki *arpa* ve *yür* sözcüklerinin ‘barley’ (arpa) ve ‘millet’ (darı) ile karşılandığı, *tut* ve *açım* sözcüklerinin ise çeviriye dâhil edilmediği anlaşılmaktadır.

2.7. İvanov’un Rusça çevirisine (1983) göre

Kutadgu Bilig’in Rusçaya yapılmış ilk tam ve manzum çevirisidir. Bu çalışmada bir ön söz bulunmamaktadır. Eserde Kutadgu Bilig metninin

transkripsiyonu da yer almamakta; kitap doğrudan Rusça çeviriyle başlamaktadır. Ancak bu manzum çeviri 6645 beyitten oluştuğuna göre Arat yayınının Rusça çeviriye esas teşkil ettiği anlaşılmaktadır.

Ivanov'un çalışmasında 4769 beytin Rusça çevirisi "İ pişçi polno – xot'vse çrevo nabey: / Xvataet dlya sıtosti mne otrubey!" (s. 362) yani "Ve yemeklerle dolu olsa da karnın(in) tümünü doldur: / Benim doymam için kepek yeterlidir." şeklindedir. Bu çeviride beytin anlamını bire bir karşılamaktan çok serbest çeviri yapıldığı; orijinal metinde dize sonlarında üç sesin (-çım /-çim) tekrarlanmasıyla oluşan zengin uyağın Rusça çeviriye -bey ses öbeğiyle yansıtıldığı görülmektedir. Bu nedenle İvanov'un Rusça çeviride orijinal metnin verdiği edebî zevki de yansıtmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

2.8. Ziyaî, Ötkür ve Yüsüp'ün Uygurca¹⁴ çevirisine (1984) göre

Kutadgu Bilig'in ilk çağdaş Uygurca çevirisi olan bu çalışma, Uygur araştırmacı ve şairlerinden Ahmet Ziyaî, Apdurehim Ötkür ve Memtimin Yüsüp'ün 1984'te manzum olarak yayımlanmıştır. Çalışmada R. R. Arat'ın hazırladığı metin ve düzyazı çeviri esas alınmış; Kayyum Kerimov'un Fergana nüshasına göre yaptığı Özbekçe tavsiften de istifade edilmiştir (Yasin 2016: 89). Çevirinin harfi harfine yapılmasına dikkat edildiği bu manzum çeviride yazarın kullandığı veznin korunmasına önem verilmiş, bununla birlikte şiirin ihtiyacı yüzünden bazı dizelerde içerik ön plana alınmıştır (Yasin 2016: 90). Eser hakkında daha fazla bilgi için Ölmez 2004 ve Yasin 2016'ya bakılabilir.

Bu çalışmada 4769. beyit *Kosak toyğičädur bu içkü yemäk / Terik yaki arpa toyarlık demäk* şeklinde çevrilmiştir. Beytin çağdaş Uygurcası "Bu yiyecek ve içecekler karın doyana kadardır. / Darı veya arpa doyumluktur" anlamına gelir. Bu anlamlandırmaya göre, ikinci dizedeki *tüt* ve *a:ç* sözcüklerinin çeviriye dâhil edilmediği anlaşılmaktadır.

2.9. Egevbæv'in Kazakça çevirisine (1986)¹⁵ göre

Almatı'da yayımlanan, Kiril harfli manzum Kazakça çeviridir. Bu çalışmada 4769. beyit *Karın toygız külli işilip jemekpen / Arpa ma, älda*

¹⁴ Dizenin bu ve diğer Çağdaş Uygurca çevirilerinden yaptığım Türkçe çevirileri kontrol edip gerekli düzeltmeleri yapan meslektaşım Zemire Gulcalı'ya teşekkür ederim.

¹⁵ Kutadgu Bilig'in ikinci Kazakça çevirisi de bu çeviriye dayanarak Doğu Türkistan'da (Ürümçi) hazırlanıp Arap harfli olarak basılmıştır (Ölmez, 2004: 115). Ancak yararlanma olanağı bulamadığım bu eseri çalışmama dâhil edemedim.

botkası ma kebekten şeklinde Kazakçaya aktarılmıştır (1986: 443). Bu çeviri Türkçede “Karnını doyur bütün yiyecek içeceklerle / Arpa ya da (arpa) lapası ve kepekle.” anlamına gelir. Burada görüldüğü üzere, Egevbayev’in çevirisi de Rusça çeviride olduğu gibi sözcüğü sözcüğüne değil, daha çok serbest bir çeviri görünümündedir. İkinci dizede sadece *arpa* sözcüğü Kazakçaya bire bir aktarılmıştır. Ayrıca orijinal metinde dize sonlarında üç sesin (-çım /-çim) tekrarlanmasıyla oluşan zengin uyağın Kazakça çeviride -*pen/-ten* ses öbekleriyle karşılanarak sanatsal üslubun yakalanmasına gayret edildiği görülür. Kazakça çevirinin genelinde de bu yaklaşım hâkimdir.

2.10. Kozubekov’un Kırgızca çevirisine (1988)¹⁶ göre

Tölögön Kozubekov tarafından yapılan Kırgızca çeviri *Kuttuu Bilim* adını taşımaktadır. Kozubekov, araştırmacılar tarafından sağlam bir çeviri olarak görülmeyen bu çalışmada eserin orijinaline pek sadık kalmamış; kendisinin de söylediği gibi anlam sorunlarından dolayı çoğunlukla metni kendi anladığı şekilde Kırgızcaya aktarmıştır¹⁷ (Kamçıyeva, 2008: 49’dan aktaran Turan, Uygur, 2016: 81).

Kozubekov’un manzum çevirisi 6645 beyitten oluşmaktadır. Buna göre Arat yayınının Kırgızca çeviriye esas teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Çalışmada 4769. beyit Kırgızcaya *Tamak cetet içe ber carılğança / Bir maga toyuş için cetet arpa* (1988: 346) şeklinde çevrilmiştir. Bu çevirinin Türkçesi “Yeterince ye, patlayana kadar iç/ Beni doyurmaya bir arpa yeter” anlamındadır. Buna göre beytin ilk dizesinin serbest çevrildiği; ikinci dizede ise *yür* ve *tüt* sözcüklerinin çeviriye dâhil edilmediği anlaşılmaktadır.

2.11. Tohliyev’in Özbekçe çevirisine (1990) göre

Fergana nüshası temelinde yapılmış Özbekçe çeviridir. Transkripsiyonlu metnin yer almadığı çalışmada beyitler yer yer manzum yer yer mensur biçimde Özbekçeye aktarılmıştır. Eserde beyitlere Arat’taki gibi numara verilmemiştir. Tohliyev’in çevirisinde üzerinde durduğumuz beyitin Özbekçesi *Yegü-içgüni kârin toygunça iste’mâl kil / Arpami. Botkami. Kârniñni toygazsa kifâya* (1990: 105) şeklinde, mensur olarak

¹⁶ Çevirinin ilk yayımlanış yılı 1988’dir. Bu yayın 1993 ve 2015’te yeniden basılmıştır. Çalışmamda Kırgızca çevirinin 1993 baskısını kullanmama rağmen kronolojik sırayı bozmamak için çevirinin ilk yayımlandığı yılı esas aldım.

¹⁷ Kozubekov eseri Eski Türkçe metinlerinden tercüme ettiğini iddia etmesine rağmen araştırmacılar Kozubekov’un Kazakça çevirinin etkisinde kaldığı (Turan, Uygur, 2016: 81; Turdubayev 2006’dan aktaran Jamal, Kafkasyalı, 2016: 55) ya da çevirinin büyük ölçüde S. Ivanov’un Rusça çevirisini yansıttığı (Turdubayev 2006’dan aktaran Jamal, Kafkasyalı, 2016: 55) şeklinde eleştiride bulunmuşlardır.

çevrilmiş bir bölümde geçer. Bu çeviri “Yiyecek içeceği karnın doyana kadar tüket / Arpa mı lapa mı karnını doyursa yeter.” anlamına gelir. Kazakça çeviride olduğu gibi burada da *arpa* sözcüğü bire bir çevrilmiş, *yür* ‘darı’ sözcüğü ‘botka’ yani ‘lapa’ ile karşılanmış; *tüt* sözcüğü ise çeviriye dâhil edilmemiştir. Dizedeki *açım* sözcüğü ise ‘açlığım’ değil, ‘karnım’ şeklinde çevrilmiştir.

2.12. Vâliyev-Âskâr’in Azerice çevirisine (1994)¹⁸ göre

Bu yayında Azerice çevirinin Türkçe ve Özbekçe çevirilerden geniş ölçüde yararlanılarak yapıldığı (1994: 13) belirtilmiştir. Vâliyev-Âskâr’in 4769. beyite ilişkin Azerice çevirisi *Yemäk içmäkdän qarnın doyan qädär ye / İstär arpa istär darı olsun qarnım doyar* (1994: 319) şeklindedir. Çevirinin Türkçesi “Yiyecek-içecekleri karnın doyana kadar ye / İster arpa ister darı olsun karnım doyar.” şeklinde anlaşılabilir. Çeviri anlamsal olarak Arat çevirisine oldukça yakındır. Bu çeviriye göre, ikinci dizedeki *tüt* sözcüğünün yoruma dâhil edilmediği anlaşılmaktadır. Dizedeki *açım* sözcüğü de ‘açlığım’ değil, ‘karnım’ şeklinde, serbest bir üslupla verilmiştir.

2.13. Silahdaroğlu’nun Türkçe uyarlamasına (1996) göre

Arat yayınından sonra Kutadgu Bilig’in Türkiye Türkçesiyle gerçekleştirilmiş ikinci bütünlüklü çevirisi, Kültür Bakanlığı yayınları arasından çıkan Fikri Silahdaroğlu uyarlamasıdır. Bu çalışma bilimsel bir eser olmaktan çok metnin günümüz Türkçesine popüler bir uyarlaması olarak düşünülmelidir. Nitekim kitabının ön sözünde aslen mimar olduğunu belirten Silahdaroğlu, çalışmasının tamamen şekle dönük ve yüzeysel olduğunu, Kutadgu Bilig’i aslına uygun şekilde, ölçülü ve uyaklı olarak yazmayı tasarladığını ancak uyarlamada aruz yerine 6+5’li hece ölçüsünü tercih ettiğini; bununla birlikte eserdeki ses ve kelime oyunlarını aynen yansıtmaya çaba gösterdiğini belirtmektedir (1996: x). Bu çalışmada 4769. beyit “Doyacak kadar ye, yeme, içmeyi / Arpa, darı ile, doyur mideyi.”¹⁹ şeklinde ifade edilmiştir. Bu çalışmada da *tüt* sözcüğünün çevrilmediği görülmektedir.

2.14. Ulutürk’ün Azerice çevirisine (1998)²⁰ göre

Kutadgu Bilig’in ikinci Azerice çevirisi 1998 yılında, Hâilil Rza

¹⁸ 2006’daki ikinci baskıyı inceledim ancak kronolojik sırayı bozmamak için ilk baskının yılını esas aldım.

¹⁹ Beyitteki noktalama olduğu gibi yansıtılmıştır.

²⁰ Eserin 2003’teki ikinci baskısını inceledim ancak kronolojik sırayı bozmamak için ilk baskının yılını göre esas aldım.

Ulutürk'ün çalışmasıyla Bakü'de yayımlanmış olup filolojik değil, poetik bir çeviridir (1998: 3). Eserin Ön söz'ünde çevirinin belli anlamda serbest bir çeviri olduğu, eserin vezninin ve uyağının ustalıklarla korunduğu; ayrıca Arat, Kerimov ve İvanov çevirilerinin derinlemesine incelendiği belirtilmiştir (1998: 8).

İncelemeye konu olan beyit, bu eserde 4665. beyit olarak yer almaktadır ve çevirisi *Färki yoh, yemâkdir arpa, ya buğda / Susasan, dad verär bir içim su da (2.294)* şeklindedir. Serbest bir üslupla çevrilen beyitte, aç sözcüğüyle *tüt* sözcüğünün çeviriye dâhil edilmediği görülmektedir.

2.15. Turdi ve Ekber'in Uygurca çevirisine (2006) göre

Kutadgu Bilig'in "Yüsüp Has Hacıp: Kutadgu Bilik" başlığını taşıyan Çağdaş Uygurca yayını, 2006 yılında, Abdüşükür Turdi ve Kadir Ekber çevirisiyle Pekin'de basılmıştır. Bu çalışmada belirtildiği üzere, Kutadgu Bilig'in Çağdaş Uygurcaya düzyazı çevirisi yapılırken asıl metnin yazı çevirisi esas alınmış; çeviri beyitler halinde verilmiş; beyitleri aktarırken Çağdaş Uygurca edebî dilinde kullanılmakta olan Eski Uygurcadan gelme kelimeler olduğu gibi alınmış; bazı beyitlerde anlam akışını doğru yansıtmak için çeviride mısra sırası değiştirilen beyit numaralarının önüne yıldız (*) işareti koyulmuş; her beyitte şiir dilinde saklanan kimi anlamları açık ifade etmek için eklenen söz veya ibareler parantez içinde verilmiş; beyitlerin anlamı sadece Çağdaş Uygur edebî dilinde canlı kullanımda olan söz ve ibareler kullanılarak aktarılmıştır (2006: 1-2). Ayrıca Çağdaş Uygurcaya aktarımda DLT'nin Şinciang Halk Neşiryat yayınından, Arat'ın üç çalışmasından (1947, 1959, 1970), Kerimov'un Özbekçe (1971), İvanov'un Rusça (1983) çevirisinden, Nadelyaev vd. (1969) ile Clauson'un (1972) sözlüklerinden ve Tezcan'ın makalesinden (1981) yararlanıldığı ifade edilmiştir (2006: 1-2).

Bu çalışmada eserin 4769. beyiti Çağdaş Uygurcaya *Her kandak yemek-içmek korsak toyğuçe yeyilidu / Meyli arpa terek bolsun açlıkimni toyguzidu* (2006: 591) şeklinde çevrilmiştir. Çevirinin Türkçesi "Her ne yiyecek ve içecek (varsa) karın doyana kadar yenir / İster arpa darı olsun açlığımı doyurur." şeklinde anlaşılabilir. Buna göre beytin ilk dizesi Arat çevirisine oldukça yakınken ikinci dizedeki *açım* sözcüğünün yorumu bakımından ondan ayrılır. Bu ikinci çağdaş Uygurca çeviri, ET aç sözcüğünü 'açlık' anlamıyla veren ikinci çalışmadır. Ancak aynı dizedeki *tüt* sözcüğü bu yayında da yorumsuz bırakılmıştır.

2.16. Sıdıkov'un²¹ Kırgızca çevirisine göre (2013)

Kutadgu Bilig'in 1988'de ilk, 1993 ve 2015'te ikinci ve üçüncü baskıları yapılan Kırgızca çevirisinden sonra, Sıdıkov'un Kırgızca çevirisi, bu çevirinin ön sözünü yazan Abdıldacan Akmataliyev'e göre KB'nin ilk bilimsel Kırgızca yayınıdır (bkz. Sıdıkov, 2013: 19). Bu çalışma, Sıdıkov'un kendisinden önceki çevirmenlerin ve araştırmacıların eserlerini karşılaştırmalı olarak ele aldığı, oldukça kapsamlı bir yayındır.

Bu Kırgızca çeviride 4769. beyit *Karın toyguça je, bardık tamak içim / Kerek bolso arpa jeer toyguzgun açın* (2013: 30) şeklinde Kırgızcaya çevrilmiştir. "Bütün yiyecek ve içecekleri karın doyana kadar ye. / Açlığımı doyursun diye gerekirse arpa yer." Bu çeviriye *yür* ve *tüt* sözcüklerinin dâhil edilmediği görülmektedir. Ancak Sıdıkov'un Kırgızca çevirisi Turdi, Ekber (2016)'dan sonra *a:ç* sözcüğünü 'açlık' olarak veren az sayıdaki çalışmadan biridir.

3. KUTADGU BİLİĞ'İN 4769. BEYTİNİN FARKLI BİR YORUMU

Çalışmanın bu noktasına kadar, Radloff'un 1910'daki KB yayınından başlayarak 4769. beytin ve ikinci dizedeki *tüt* sözcüğünün Arat (1959), Nadelyaev vd. (1969), Kerimov (1971), Clauson (1972), Dankoff (1983), İvanov (1983), Ziyaî, Ötkür ve Yüsüp (1984), Egevbayev (1986), Kozubekov (1988), Tohliyev (1990), Vâliyev-Âskâr (1994), Silahdaroğlu (1996), Ulutürk (1998), Turdi ve Ekber (2006) ve Sıdıkov (2013) yayınlarında ne şekilde anlamlandırıldığı üzerinde durulmuştur. Yukarıdaki incelemeler sonucunda, Kutadgu Bilig'in 4769. beytinin ikinci dizesinde geçen *tüt* sözcüğünün birkaç yayın haricinde çeviriye dâhil edilmediği görülmüştür. Yalnızca Arat (1969) ve Nadelyaev (1969) sözcüğü *tut-* fiilinin ikinci tekil kişi emir çekimi olarak çevirmiştir. Dizedeki verinin fiil olduğunu düşünen Clauson da (1972) *take* 'al!' çevirisini yapmıştır. Araştırmacıları böyle düşünmeye sevk eden husus, *tut-* fiilinin KB'de çok yaygın bir kullanımının olmasıdır. O kadar ki fiilin yalnızca ikinci tekil kişi emir çekimli *tut!* biçimi için 200'e yakın veri vardır (bkz. Eraslan vd. 1979: 472). Ancak bütün bu verilerden farklı olarak, 4769. dizedeki sözcüğü emir kipi çekimli bir fiil olarak ele almak mümkün olmamaktadır.

Bu üç araştırmacının aksine sözcüğü isim olarak ele alan Kerimov (1971) ise *tüt* sözcüğünü Özbekçeye *kâk* 'meyve kurusu' ile aktarmıştır.

²¹ Bu akademik Kırgızca çeviriye dikkatimi çeken ve kitaba ulaşmam konusunda yardımlarını esirgemeyen meslektaşım Nurdin Useev'e teşekkürü borç bilirim.

Ancak Özbekçede ve günümüzde bütün Türk dillerinde varlığını sürdüren *kak* sözcüğü (Clauson, 1972: 608) Eski Türkçe döneminde ilk olarak DLT'de 'kurutulmuş herhangi bir şey' (Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 677) anlamıyla kayda geçmiş, Karahanlı Türkçesinde varlığı bilinen bir veridir. Dolayısıyla Yusuf Has Hacıp isteseydi bu dizede *kak* sözcüğünü tercih edebilirdi ki bu sözcük *feülün feülün feülün feül* vezninde denk geldiği kapalı *-lün* hecesi için de uygun bir seçim olurdu. Ancak aşağıda değinileceği üzere *kak* sözcüğü dizeye anlamsal açıdan uygun düşmezdi.

Makalede değerlendirilen okuma ve anlamlandırma çalışmalarından farklı olarak Kutadgu Bilig'in 4769. beytinin *Kerek arpa yür tüt todurgu açım* şeklindeki ikinci dizesinde *te+vav+te* harfleriyle yazılan sözcüğün *tüt* 'dut' olarak okunup anlamlandırılması da düşünülebilir. Bu dizede açlığı doyumak için ne gibi yiyecekler gerektiği sıralanmakta olup *arpa* 'arpa' ve *yür* < *üyür* 'darı' (Tezcan, 1981:26) adlarını bir diğer adın izlemesi gereklidir. *Tüt* 'dut' sözcüğü hem bir yiyecek adı olması bakımından hem de arpa ve darı gibi küçük ve taneli bir yapıda olması bakımından dizenin mantığına uygun görünmektedir. Yusuf Has Hacıp burada küçük ve taneli üç besin maddesini bir arada kullanarak tenasüp sanatı yapmak istemiş olmalıdır.

Eski Türkçe döneminde çok az metinde kendine yer bulan 'dut' meyvesi ilk olarak geç dönem Eski Uygurca bir metin olan *Heilkunde I*'de geçen *çüşüm* (Clauson, 1972: 431) sözcüğüyle ifade edilmiştir ve bu veri Wilkens'e göre (2021: 242) Çince *chu ren ~ chu shen*'den alıntıdır. Eski Türkçe döneminin son kolu olan Karahanlı Türkçesi metinlerinde *çüşüm* sözcüğü yer almazken 'dut' meyvesi için yalnızca DLT'de İranî kökenli *üjmä* (Clauson, 1972: 27) sözcüğü vardır. Kaşgarlı Mahmut'un Kutadgu Bilig'den sadece birkaç yıl sonra tamamladığı ve büyük ölçüde halk ağzına dayanarak derlediği DLT'de *üjmä* sözcüğünün kayıtlı olması, Karahanlı Türkçesinde 'dut' için kullanılan esas sözcüğün bu olduğunu düşündürmektedir. Ancak bir kapalı ve bir açık heceden oluşan *üjmä* sözcüğü metnin veznine uygun düşmediği için Yusuf Has Hacıp burada Arapça ya da Farsça²² aracılığıyla aşına olduğu, kapalı hece değerindeki *tüt*

²² *Tüt* sözcüğünün Türkçe olmadığı bilinmektedir. Sözcük TDK'nın sözlüğüne göre Farsça kökenlidir. Tietze'nin etimolojik sözlüğünde (2002: 65) sözcüğün kökeni Farsça *tüt* < Arapça *tüt* şeklinde gösterilmiştir. Nişanyan sözlüğünde (2004: 102) Arapça/Farsça ibaresiyle verilen *tüt* sözcüğünün kökeni Aramice *tütā*'ya bağlanmıştır. Aynı sözlüğün internet versiyonuna göre ise sözcüğün kökeni Arapça *tüt* olup Farsça *tüt* Arapçadan; Arapça *tüt* ise Aramice/Süryanice *tütā*'dan alıntıdır (<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/dut>; erişim: 08.12.2022).

‘dut’ sözcüğünü tercih etmiş olmalıdır. Karahanlı Türkçesi döneminde muhtemelen halk tarafından bilinmeyen ve kullanılmayan bu sözcük, Yusuf Has Hacip gibi saray çevresinde yetişmiş, Arapça ve Farsça bilen bir şair için de eserin sunulduğu Satuk Buğra Han’ın söz dağarcığı için de tanıdık olabilir.

Kutadgu Bilig’deki varlığı günümüze değin dikkatlerden kaçan *tüt* sözcüğünün tanıklandığı düşünülen en eski Türkçe metnin hangisi olduğu konusuna değinmek gerekirse, Nişanyan’a göre bu metin, Hızır Paşa’nın *Müntehab-ı Şifa* adlı eseridir²³. Nişanyan’ın 1400 yılı öncesinde yazıldığını belirttiği, Eski Anadolu Türkçesine ait *Müntehab-ı Şifa* adlı eser, sözcüğün Batı Türkçesinde tanıklandığı ilk metin olabilir. Buna ek olarak, *tüt* sözcüğünün *Müntehab-ı Şifa*’dan önce, bir Doğu Türkçesi metni olan Kısasü’l-Enbiya’da da (bkz. Ata, 1997: 654) geçtiğine dikkat edilmelidir ki bu eserin 1310 yılında tamamlandığı kesin olarak bilinmektedir (Ata, 2002: 18). Makalede önerilen *tüt* okuyuşuna göre ise sözcüğün Türk diline girişini Kısasü’l-Enbiya’dan iki yüz elli yıl kadar geriye, XI. yüzyıl sonlarına götürmek mümkün görünmektedir. Nitekim Türklerin İslamiyeti kabulünden sonra bazı Arapça ve Farsça alıntılarının ilk olarak Kutadgu Bilig metninde kullanılmış olduğu bilinmektedir. Ayrıca metnin 3361. beytinde geçen *tütü* < Farsça *tütü*²⁴ ‘papağan, dudu kuşu’ (Eraslan vd., 1979: 475) verisi de söz konusu meyve adından türeyen ve Türk dili tarihinde ilk kez Kutadgu Bilig metninde alıntı olarak yer alan dikkat çekici bir başka veridir. Buna göre, Kutadgu Bilig’in Arat yayınına göre 4769. beytindeki *tüt* sözcüğünün yeni bir veri olarak Kutadgu Bilig’in söz varlığına eklenmesi düşünülmelidir.

4. SONUÇ

Bu çalışmada İslami dönem Türk edebiyatının en eski eseri olan Kutadgu Bilig’in Arat yayınına göre 4769. beytinin ikinci dizesinde *te+vav+te* harfleriyle yazılan sözcük ile ilgili yeni bir anlamlandırma önerisi sunulmuştur. Vámbéry’nin (1870) çalışması 4769. beytin yer aldığı kısmı içermediği için Radloff (1910)’dan başlayarak Arat (1959), Nadelyaev vd. (1969), Kerimov (1971), Clauson (1972), Dankoff (1983), İvanov (1983), Ziyaî, Ötkür ve Yüsüp (1984), Egevbayev (1986), Kozubekov (1988), Tohliyev (1990), Vâliyev-Äşkâr (1994), Silahdaroğlu (1996), Ulutürk (1998), Turdi ve Ekber (2006) ve Sıdıkov (2013) yayımlarında sözcüğün ne

²³ Bkz. <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/dut>; erişim: 08.12.2022.

²⁴ Farsçada bu kuş adı hem *tütü* (bkz. Steingass, 1998: 333) hem *tütü* (bkz. Steingass, 1998: 821) olarak yazılabilirken ‘dut’ meyvesinin yazımı *tüt* (bkz. Steingass, 1998: 333) şeklindedir.

şekilde anlamlandırıldığı üzerinde durulmuştur. Daha sonra, ikinci dizede *te+vav+te* harfleriyle yazılmış sözcüğün *tūt* ‘dut’ şeklinde okunması önerilmiştir. Sözcüğün hem *arpa* ‘arpa’ ve *yür* (< *üyür*) ‘darı’ sözcükleri gibi bir yiyecek adı olması hem de onlar gibi küçük ve taneli bir yapıda olması bakımından dizeye semantik olarak uyduğuna, Has Hacıp’in burada küçük ve taneli üç besin maddesini bir arada kullanarak tenasüp sanatı yaptığına değinilmiştir. Kutadgu Bilig’deki varlığı ortaya çıkmadan önce doğu Türkçesindeki ilk örneği 1310’a, batı Türkçesindeki ilk örneği 1350-1400 yıllarına tarihlenen *tūt* sözcüğünün Türk diline XI. yüzyılda girmiş Arapça ya da Farsça bir alıntı olarak Kutadgu Bilig’in söz varlığına eklenebileceği belirtilmiştir.

5. SUMMARY

Kutadgu Bilig, which is known as the oldest work of the Islamic Turkish literature, is a didactic masnavi written in 1069 by Yusuf from Balasagun with the *feûlün feûlün feûlün feûl* meter of the ‘*arûz*’ form. Centuries after its writing, the work has become one of the focal points of Turkology and historical Turkish language studies with the discovery of the copies Herat in 1796, Cairo in 1869, and Fergana in 1913. Today, studies on the Kutadgu Bilig in various Turkish and world languages have become a huge corpus and there are even many bibliographic studies on the subject. Undoubtedly, all these publications in different languages have become possible due to the correct understanding of the KB text by competent translations from the source language to the target language.

As it is known, the first complete transcription and translation of the Kutadgu Bilig belongs to Arat (1947 and 1959). His transcription and Turkish translation also served as a source for translations of the text into various Turkish languages such as Uzbek, Contemporary Uyghur, Azerbaijani and other world languages such as English, Russian and Chinese.

This paper focuses on the 4769th couplet of the Kutadgu Bilig text. It provides a new interpretation on the word which is written with the letters *te+vav+te* in the second verse. When it is checked in different publications it is seen that Radloff (1910), Kerimov (1971), Dankoff (1983), İvanov (1983), Ziyaî, Ötkür ve Yüsüp (1984), Egevbayev (1986), Kozubekov (1988), Tohliyev (1990), Vâliyev-Äskär (1994), Silahdaroglu (1996), Ulutürk (1998), Turdi&Ekber (2006) and Sıdıkov (2013) did not include this problematic word into their translations. Arat (1969) and Nadelyaev (1969) took it as the second person singular imperative form of the verb *tut-* ‘to

hold'. Similarly, Clauson (1972) also considered it as the second person singular imperative form of the verb *tut-* but he interpreted it as 'Take!'. However, the translations 'Hold!' or 'Take!' are not acceptable because they do not fit the context. Unlike these three scholars, Kerimov (1971) took it as a noun and he translated it into Uzbek as *kâk* 'dried fruit'. Kerimov's translation can not be correct, either, since the lexeme meaning 'dried fruit' in Old Turkic was also *qaq*, and there was no another lexeme with the same meaning which was written as *te+vav+te*.

In this study, the word which is written with the letters *te+vav+te* in the second verse is read as *tüt* and it is interpreted as 'mulberry'. The couplet *Karın todğuça yè kamug yèm içim/Kerek arpa yür tüt todurgu açım* is translated as "Eat all foods and drinks only enough to fill the belly/ To satisfy my hunger barley, millet, mulberry are necessary". Based on this interpretation, it is emphasized that the word *tüt* 'mulberry' should be included into Kutadgu Bilig's vocabulary as a new data.

The paper is organized as follows: Section 1 is Introduction. In Section 2, the main translations of the 4769th couplet of the text is dealt with respectively. In section 3, a new interpretation of the second verse of the mentioned couplet is provided. The findings of the study is handled in Section 4, Conclusion. Finally, the Summary of the article is made in Section 5.

6. KAYNAKLAR

- Arat, R. R. (2007). *Kutadgu Bilig I: Metin* (5. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (2003). *Kutadgu Bilig II: Çeviri* (8. baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III: İndeks*. (Haz.: Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce). İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Ata, A. (1997). *Kıssaşü'l-Enbiyâ II: Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, A. (2002). *Harezmi-Altınordu Türkçesi*. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi. İstanbul: Kitap Matbaası.
- Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Dankoff, R. (1983). *Wisdom of royal glory*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Egevbayev, A. (1986). *Kuttı Bilik*. Almatı: Jazuwşı.
- Ercilasun, A. B. & Akkoyunlu, Z. (2018). *Divânu Lugâti't-Türk* (3. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/dut> (erişim tarihi: 08.12.2022)
- İvanov, S. (1983). *Blagodatnoye znaniye*. Moskova: Nauka.

- Jamal, G. & Kafkasyalı, M. S. (2016), *Kutadgu Bilig araştırmaları tarihi*. Ankara: TC Başbakanlık Yırtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı.
- Kamıyeva, M. (2008). *Kutadgu Bilig'e göre devlet ve halk ilişkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi.
- Kerimov, K. (1971). *Kutadgu Bilig (Saadetge yollvi bilim), Transkripsiya va Hzirgi zbek Tiliga Tavsif*. Taşkent: Fen Neşriyatı.
- Kozubekov, T. (1988). *Kuttuu Bilim*. Moskova: NİK.
- Nadelyaev, V. M., Nasilov, D. M., Tenişev, E. R. & Őerbak A. M. (1969). *Drevnetyurskiy slovar'*. Leningrad: Nauka.
- Nişanyan, S. (2004) *Sözlerin soyağacı: ağdaş Trkenin etimolojik szlğ* (2. baskı). İstanbul: Adam Yayıncılık.
- lmez, M. (2004). ağdaş Türk dillerinde Kutadgu Bilig evirileri. Türk Dilleri Araştırmaları C.14, s.103-126.
- Radloff, W. (1910). *Das Kudatku Bilik des Jusuf Chass-Hadschib aus Blasagun*. Theil II: Text und Übersetzung nach den Handschriften von Wien und Kairo. St.Petersburg: Buchdruckerei der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.
- Sıdıkov, S. (2013). *Kuttuu Bilim*. Bişkek: . Aytmatov Atındağı Til Jana Adabiyat İnstitutu.
- Silahdaroğlu, F. (1996). *Günümüz Trkesi ile Kutadgu Bilig uyarlaması*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları Milli Kütüphane Basımevi.
- Steingass, F. (1998). A comprehensive Persian-English dictionary. (2. baskı). Beyrut: Librairie du Liban.
- Teres, E. (2009). Kutadgu Bilig ve Yusuf Has Hacib zerine bir bibliyografya denemesi. İstanbul: rn Yayınları.
- Tezcan, S. (1981). Kutadgu Bilig dizini zerine. *TDAY Belleten*, C. 45, S.178), s.23-78.
- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Trkesi lgati*. C. I (1. baskı). İstanbul: Simurg.
- Tohliyev, B. (1990). *Kutadgu Bilig (Sadatga Bşlvi Bilim)*. Taşkent: Yulduza Naşriyatı.
- Turan, E. D. & Uygur, C. V. (2016). Kırgız Trkesiyle Kutadgu Bilig: Kuttuu Bilim. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.24, s.77-85.
- Turdi, A. & Ekber, K. (2006). *Kutadgu Bilig: Hazirki zaman Uyęur tilidiki nesriy yeşmisi*. Pekin: Őıncan İtamayi Penler Akademisi Milletler Neşriyatı.
- Turdubayev, N. (2006), *Balasagin cana anın "Kutadgu Bilig" dastanı (Dastandın izildenişi cana kotormoloru)*. Bişkek: Biyiktik.
- Uar, E. (2015). Kutadgu Bilig'in kronolojik kaynakası hakkında bir deneme. *Sobider Sosyal Bilimler Dergisi*, C.4, s.62-100.
- Ulutürk, H. R. (1998). *Gutadgu Bilig*. Bakı: Keçlik.
- Vmbry, H. (1870). *Uigurische Sprachmonumente und das Kudatku Bilik*. Innsbruck: Druck der Wagnerschen Universtt Buch-druckerei.

- Väliyev, K. & Äskär, R. (2003). *Kutadgu Bilig*. Bakı: Avrasiya Press.
- Wilkins, J. (2021). *Handwörterbuch des altuigurischen. Altuigurisch-Deutsch-Turkish*. Göttingen: Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.
- Yasin, Y. (2016), Uygur özerk bölgesinde Kutadgu Bilig araştırmaları. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C.35, s.81-109.
- Ziyaî, A. Ötkür, A. & Yüsüp, M. (1984). *Yusuf Has Hacip, Kutadgu Bilig*. Şıncaş: Milletler Neşriyatı.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.